

ըթը — կսկուծ հաց. լու. եփած.
 քնշ — հաւերը վանելու համար կը գործածուի:
 քնշել — հրել, քշել. առաջ մղել:
 քլէֆ — 1. մրգեղէններու կեղեւը. 2. գլանիկի (cigarette) ձեցած վերջին մասը:
 քի կամ քրի — մանկական լեզուով՝ աղտոտ, կեղտոտ:
 քմիւք = քմ'մուք — քամուք. քամուածը:

քշթել — անհասունում կերպով խօսիլ. անհասւտապի բաներ ըսել:
 քշպել — յանդիմանել:
 քրոյ — գունաւոր լաթ, որով նոր հարսին երեսը եւ մարմնոյն մի մասը կը ծածկեն:
 քուշնայ — տեսակ մը բոյս:
 քուշու քուշու! — շուները կանչելու համար կը գործածեն:
 քուռիկ — իշու ձագ, ձիու փորրիկը:
 քոծ քոծ! — էշերը կանչելու համար բացագանչութիւն. նշնպէս եւ իք իք:
 քրտնխաշ = քիրտն + խաշ — հիւանդութիւն մը, յորում մարմնոյն վրայ փոքր բշտիկներ առաջ կու գան շատ քրտնէն:
 քրքրել — որոնելու համար ամէն բան տակնուվրայ ընել. մանրակրկիտ փնտռել՝ նայիլ՝ որոնել:

•

Օթել — * օթ'թել = * օք'թել = օգտել — բաւական լինել, հերիք լինել, օգտել.
 «նշքի իտեղ բռն է'օթնէ»
 օտանել — նուիրել, ընծայել, բաշխել.
 «ա Գուշը գլն է'օտեջէ»
 օլրնել — օլրել. օլր — օլրմուտք.
 օխլալու — փայտէ բարակ եւ հաստ գլան խմորը բանալու (տարածելու) համար:
 օճուկապսու — օճ + կապտա — օճի մաշիլ՝ կապան:
 օղնաշար — օղնաչար:
 օննալ — 1. օռնայ շնորու. 2. անհասն գիտս արտով մեռնողներու հանած ձայնը:
 օշտ — շուները վանտելու համար բացագանչութիւն:
 օշլտիլ — օշլտալի. օշլտ' օշլտ ունեցող.
 օշլ — օշլել:
 օսիկ — օսկի:
 օսկոր — օսկը:
 օսու — օսպ. « օտղո՛ շորքո՛, օտղո՛ գլնա՛ »:

օտը էլլալ — սոք ելլել, քալել սկիւղ երեխայից. օտ — սոք:
 օրան — օրօրան, օրօրոց:
 օրնլ — օրօրել, օրօրոցը շարժել. « փշ քն օրնը օր՞ օր լուրն փնա »
 օրթի — օրդի, զուակ:
 օրփ — օրբ, « օրբէ, օրբն լուրնա՛ լուրն, փշ օրն »:
 օրով — որով:

Ֆ.

Փոշ — 1. օճի քալած ժամանակ հանած ձայնը. 2. արեան հոսումին ժամանակ ելած ձայնը:
 Փշո՛ր ֆշո՛ր — խաղալ եւ հանգիտ ընանալ:
 Փոն — հոն, այնտեղ:
 Փոս — հոս, այստեղ:
 Փոտ — հոտ, այդտեղ:
 Փուալ, Փոփուալ, բեռան տակ նեղուիլ:
 ՄՈՆԻՐ Ս. ԴԱՐԻՍԹՈՂՅ

Մ Ա Յ Ե Ն Ա Ռ Օ Ս Ա Կ Ա Ն

ԳԵՂԵՍՏՐԱՊԵՐԸ ՎԵՐՈՒՄԸ

(Ըրումով-Թնն է-Պրէլ)

Պիտեղեայ հայ թարգմանութեան ժամանակն եւ թարգմանչին մասին պէտքէն են կարծիքները, ինչպէս կը տեսնուի անոնցմէ՝ զոր վերը մի առ մի յառաջ բերինք: Ազգերեան կը մտածէր թէ արգետք հայն ալ նոյն է. գարուն՝ երբ գրեց Պիտեղէն՝ թարգմանուած ըլլայ: Սուբբան ընդհանուր կերպով հիշեցարանից կարգը դասելով իրաւօրէն վերջէր թարգմանուած ըլլայով, նոյնը է—ժ. գարունն կը գնէ ընդհանրապէս, աւելի մէտ երեւնալով վերջին ժամանակին՝ « իրեն յետին եւ պահասուար թարգմանութիւն » նկատելով զայն, քանի որ Հաստիտարը միայն ծանօթ էր իրեն, Հրատարակիչը՝ Հ. Ա. Տիրոյեան՝ Բ. գարունն կը գնէ, եւ թարգմանիչը յանունն կը նշանակէ զՍ. Սևնէյի, ոչ միայն իւր առաջին փորձին սկիզբը, այլ նաեւ այժմ՝ ամբողջական հրատարակութեան առանձն: Նոյնպիսի կամ բուն աւելի ալ հնուութիւն

1 Յն էլ Թ. «Առջ ինչ եւ հայ թարգմանութենէն ստացուր: Անծանօթ է թարգմանիչ, այլ ծանօթ էր ամառքի Սերտեօ ընծայի թարգմանութիւնը, այլ առանց ինչ հաստիտարից պատճառաւ, բոլոր միայն գուցէ զհանգիստ Սերտեօն նաեւ Պիտեղէն գրեց թերթազարդ շարժանակալ շերտիկէս կոչուե: Այլ որ փնտրեալ յայն

կու սոյ 2. Գ. Նապարեթեան, Թարգմանիչը Համարելով՝ զՍԵՒՏ՝ որ Սիւնեցիէն գիշ մը յառաջ է, յենլով այն կէտին թէ Սերեա իւր Պատմա-գրութեան Համար գործածած ըլլալու է զՊիտիդէս սլ. 2. Գ. ԶարբՏ. յիշելով պէպէտ կարծիքները՝ անկարելի չէ Համարել ընդունիլ որ Յւլ. Սարգիստ սլ. կնայ ըլլալ Թարգմանը:

Այլապէ կարծեաց մէջ գժաւոր է վերջնականապէս որոշել թէ արեւոց ընդհանրապէս եւ մինչ է բուն Թարգմանը: Թերեւս այս անկեղն եւ մշ մին: Սերեոս՝ օրինակի Համար՝ գրիթէ անհնար է ընդունիլ՝ իբր Թարգման Հելլենիսիոս Պիտիդէոս, ինչպէս իւր Պատմութեան լեզուն իսկ իր վկայէ: Ընդունելով ալ թէ Սերեոս գործածած ըլլայ Պիտիդէոս ասորիէն իբր աղբիւր, — կէտ մը՝ որ ստակախն ջնջուելու եւ աղբարցանելու է, եւ որ մեզի գոնէ ինդրական կ'երեւայ, — բունական չէ այս՝ զինքը Թարգմանիչ մը Համարելու: Անցորէից, Նոյնին անկու ենք Սարգիստի Համար ալ, զոր Թարգման անհնար է Համարել նոյն իսկ անով որ Պիտիդէոս ասպարհապէս Թարգմանուած էր Սարգիստապի ժամանակէն շատ առաջ:

Բայց ի այն ընդհանոր ժամանակէն՝ զոր Սուքրեան իր նշանակէ եւ որ ապուհն է (Է—Ժ. գար), կը մնայ միայն Հրատարակչին կարծիքը՝ Սո. Սիւնեցի Համարել Թարգման Պիտիդէոս, որ ըստ այսմ Ը. գարու առաջին կիտու ըլլալու էր՝ ինչպէս Սիւնեցույ միւս Թարգմանութիւնը նեմեսայ, Դիոնեոսիս, Պարապմանց գրոց մըն: Եթէ՞ անպատճառ որոշ Թարգման մը նշանակել կ'ուզենք, ստուգիւք անկնէ յարմարն է Սիւնեցին, ճիշդ նշանակէ իրեա Տիւնեցիոսն իւր Թարգմանութեանը ինչպէս է Պիտիդէոսի Հայերէնը: Բայց ստուգութիւն չունինք, թէ ստուգել Սիւնեցին է Թարգմանն եւ մշ ուրիշ Տիւնեցիոսն մը, որոնց թիւն այնչափ սահմանափակ չէ: Պիտոյից գրոց Թարգմանական մասերը նուազ Տիւնեցիոսն է, եթէ ոչ աւելի: Սուկրատայ Թարգմանութիւնը կատարելապէս յոյն ընդգրկին Տեաեւորութիւն է, չհարաւելով ուրիշները: Ժ. գարուն Մագիստրոս նաեւ իւր ընդեացիքը նամակները նուազ յունարան լեզուով չէ գրած, եթէ ոչ աւելի ալ իրթիւն: Լեյլենարանութիւնն ընդարեակ չընտն մին է մեր գրականութեան, ուր բազմութիւ գրիչները եւ Թարգմաններ գործած են, եւ անընչառ շատեր ալ՝ որոնց անունն իսկ չէ հասցրած մեզի ժամանակը: Սիւնեցույ Թարգմանութիւնըն ծանօթ են այն բարեբախտ պարագայոյնը

արեւն զգաճազանութիւն Հայերէն լեզուի նորին ի անունն ոչ իւր երկրայի՞մ եթէ անհիմն կողմէ գիտորէին: Մեր առաջն արարեալ էր ի Բազմ-Ուղի (ԽԸ, 109) զՍԵՒՆԵՅԻ ՍԿԻՆՈՍ՝ զԹարգմանիչը նեմեսայ, եւ յայտ կարծիս Հաստատուել կամ նաեւ այժմիկ, Հայելով որ մերեւորանութիւն յունարան անոյ երկրորդն Թարգմանութեանց, այլ եւ ի տիպակ փոխադրելու ինչ յունարան բառից անմոց՝ Համանման յնդեցու ի Հոյ ինչպիսի եւս գրութեան: Եղն եւս որք զանա՞ն Սարգիստայ Պարապմանց Հանցան յոյշն ընդ Թարգմանութեան Անցորէից (Մատմագրարան Հայկ. ՔրԿ՝ էջ 855, սպ. 1889 ԱՆՆԵՍՏ), որպէս եւ ՍԸԷ՝ որք մինչեւ ջեթիներորդ գար վերածուել ինն հարին շարն: Եւն:

որ պահուած են անոնց յիշատակարանքն; եւ այս պարագայն նպաստած է որ Հոյ մտածողները ալ զանոնք կը յիշեն յանունն: Սիւնեցույ Թարգմանութեանը մէջ՝ որչափ մեզի նախօքն է չի յիշար Պիտիդէոս. եւ որ՝ եթէ երբեք ունեցած է Թարգմանչէն յիշատակարանը, շատանց ինկած կորսուած ըլլալու է: Վերջին ընդարեակ մասին Հետ որը պակսի իւր Թարգմանիչը ինչոյ Սիւնեցին ըլլալ, բայց նոյն գիւր.ութեամբ նաեւ ուրիշ մը, որ մեզի անծանօթ կը մնայ:

Այս կէտը՝ թէ Սիւնեցին է Թարգմանը թէ ոչ, կարելի է ըստ ինքեան վճռել, եթէ Սիւնեցույ Թարգմանութեանց Տիւնեցիոսն եղակաւ ինչպէս Տեաեւորութիւնը Համեմատուին Պիտիդէոս առանձնապատկութեանց Հետ: Վասն զի որչափ ալ Տիւնեցիոսի յունարան լեզուն անհասարակ նոյն յատկութիւնը ունենայ, իւրաքանչիւրը սարկորեն Տեաեւած ըլլալով միեւնոյն յոյն լեզուի անն կայանութեանց, ինչու ուրոյն կասկած չի լինիր՝ այս կամ այն Թարգմանչէն յատուկ ձեւեր՝ չեն կրնար պակսիլ, եւ չեն պակսիր: Համեմատութեան ասանելու է ըստ այսմ՝ ոչ այնչափ ընդհանոր գծերը՝ որ նոյն են բոլոր յունարանից ջով, եւ՝ իբր պարզ բառամթերը անոնց չընտնէն գուրս ալ ազան են եւ նաեւ այսոր մեր արդի լեզուի մէջ թողուած բառակազմութեանց մեծ մթերը մը (— արդի լեզուի ալ գիտնական եղաներու մեծագոյն մասը, —) որչափ առանձնապատկութիւնը անհաս Թարգմանչաց: Ասոնց նոյնութիւնը կրնայ միեւնոյն Թարգմանչին գրչէն

՝ Օրինակներ յիւն գրիթէ անհնար է սինչափ յառեին յայնանեւ սաս.Թարգմանը որ Հաստատուելու միւս յունարաններու ջով ալ կան: Բազմութիւ բառեր արեւն նշանակցիցը ալ մեր իւրաքանչիւր անցը մասնաւոր ընտել ձև, ուր կրնան օրինակներ տեսնուիլ: Բայց ահա հոս ալ քանի՞ օրինակ՝ Պիտիդ. 388 "Ձերեթիւնեթան" (τετραπολιον ...) կտրոք անկնէն կապ պետք չնոյ որ անկեայ Պրոկի Թարգմանչին Հետ որ կը գրէ՝ "Արեոս եւ Փոսիսոս եւ Նեատրոս եւ Մանգոն լատիներէններու" (τετραπολιος) կապէ ստամայիկ (սեւ ձև, Բ, 578): — Պիտիդ. 191 "Մ գէմ եւ սարառոնգիտոնի մը" (θεαρχία), Հարկ չնոյ նոյն Թարգմանչին ըլլալ, երբ կը կորագը "ՄԻ կարեւորացն է արժոն նի. թե՛նեւ ստամայիտոնիս" կամ "Գտարցոյնն է: Թե՛նեւ Ըստուս ստամայիտոնիս, այսինքն՝ Ստուուս, եւ նմաներ սա Դիոնեոսիս, որմ Սուգիտրոս, Ընորհալի եւն. (սեւ ձև, Ա, 383): — Ընդհակառակ Պիտիդ. 888 "Գիւրեպոնիս" ուրիշ իմաստով կը գործածուի (է՛ՅՕՂ) — "Իրուցնոնիս" քան Սիւնեցույն կամ Դիոնեոսայ ջով, ուր Կիլգայոյն է իմաստը (επιτροπιστης — "էրպիտոնիս", սեւ ձև, Ա, 542): Պիտիդէոս անն անց "սեան թիւն" եւ յարակիցը ուղիւ կը Թարգմանէ. սխալած է յայնմ որ մինչեւ սնոցամ յորժօսպիս (երեւոյ, գէ՛՛՛՛) Թարգմանն է "Կիւսոնիս" (սոց 672), ինչպէս վերջ նշանակցիցը: Սիւնեցի կամ Նեմեսայ Թարգմանն Ընդհակառակի միւրս ծրլս (սեւութիւն) բառի անշ կը Թարգմանէ "Կիւսոն" (սեւ ձև, Մ, 181): Այն անց նշանակուած ընդհի առանձնապատկութիւնը նեմեսայի (սպաեւ "միջն" ու ՄՄՂՂ հոգի եւն) ընդհանրապէս չնոյ քանիք Պիտիդէոս ջով. օրինակը Համար "ժայրը որսոնիս" որուն անց Պիտիդէոս յորինած է՝ ինչպէս նշանակցիցը "պարտոնիսն ժայրու թիւնը" (սեւ վերջ): Եւ անթիւ ուրիշները: Անթի կը զարեն միայն "պլու-

բլլալը ցուցրինէլ, հաճառակը՝ տարբեր թարգմանիչներն Գտբախտաբար հասն ոչ սեղանդ անկուսթիւնն եւ ոչ սուսն խորհարութեանս անուկ շրջանակը կը ներքն մեղի քննութեան առնուլ Սիւնեցւոյ բազմութիւ թարգմանութիւնքն եւ համեմատուի Պիտիւրայ Տէտ: Այս կէտը կը թողուի այլց քննութեանս:

Թարգմանութեան ժամանակը ճշգրտելու համար ապահով հասուան մը չենք գտնիր բուն թարգմանութեան մէջ, թէեւ կան մէկ երկու նշանուար պարագայներ: Ոչ ժամանակ կարծես կուզին ցուցրինէլ այլեւայլ ընթերցումներ, օրինակի համար յետագայն ժամանակի յաւարեանքն հնչման համեմատ սա սիւղաբանութիւնը՝ «Սիւոն» (Νεϊλος, հնոց Ղեկուտ, սոց 804) կամ՝ «Պալէոս» (Ιαληνός, սոց 944) եւ նմաններ, ի՞նչ է միայն ապահով բլլալին այս ընթերցումները: Բայց աստի նման յաւանքաւթիւններ միշտ ապահով նշան չենուն. գայն ժամանակի մը: Չենք կրնար մտածուալ նշանակել նաեւ սա ընթերցումն (սոց 911)՝ «Եւ մի գրու կառ իշուան, եւ, որ՝ առ անութեան թեանն ընթեանին է նաեւ իշուանոյ», միայնով միշտ յետագայն գրումով ձեւ մը՝ «բառամո՞ կամ բուն հնոց՝ բազմակ, յետոց՝ «բառակ» փոխառուալ բառին (εις ὄσφορον . . . βαλίζου, աստի β = φ.): Ստացիւ յետագայն ձեւ մըն է նաեւ (սոց 1293)՝ «Որ ստորութիւնն սոյս որդանս աշուտարդէ (σώλιχλα Σηροϊάω) մանկէ կայմտառամանն նիթն», Սեր հնոց սուտգիւ բարբոքին անձանովն է՝ «այդրեան» պարսիկ բառը, որուն սեղ կը գործածեն «Բարս» փոխառութիւնը. եւ Բուզանդայ «աշրբան» որ կը կապուել վերջին Տէտ, բարբոքին սերի բան է. յետագայ միայն փոխ առած են «այդրեան» ինչպէս նաեւ «շերամ»: Այս կէտը սուտգիւ մտադրութեան արժանի է:

Գոն, անուան երկուքն մէլ ալ իրաւումը թարգմանուելը բայց նաեւ հաս նայ չէ սխալմունքը: Ղեմետիս թարգմանուան է «Եւտրոսփեան» (սես սոք՝ Ա. 20), Պիտիւրէ՝ «Սեւանփեան»: Այս անգի կարծես թարգմանիչ նայունութիւն չի ցուցներ. բայց ինչպէր հիշուած վիճելու համար՝ անհրաժեշտ է աւելի մտադրման ուսմտորութիւն մը:

1 «Բառակ», արդեն Ե. Գարեն (Ա. Գաթ.), Բարսեղ, Ոսկեր, սես ՀԲ. Ա. 429): «Բառակ», Եսթ. Սեւ. եւ ՍԵ. Ո. 263) ըստ Նիւբրմանի (Hübsehmann, Gramm. I. 263) տարբերել փոխառուալ ձեւով է՝ Նշուան յետոց չով կայ «այդրեան» ձեւ. (սես ՀԲ. Ա. 280)

2 Բուզանդայ (Գ. 46) գրածը «Ստացա սփիւտուանս ապրեմէ. ի շեանակեր՝ «Կրք ապրեմ», ապրեմս՝, ինչպէս կը միմե շԲ (Ա. 279) այլ բարբոքին սերի բառ է սերիէ իմաստով, ինչպէս ՀԲ. Բ. 157) եւ Նշուանէ (Gramm. I, 107, 244, 515.) Հնոց գործածածն է «Բարսոս» (μπαρσο) փոխառութիւնն արդեն Ե. Գարեն (Ոսկեր, Ա. Գաթ.), Բարսեղ, եւս. սես ԴԲ. Բ. 253) եւ անկէ այլեւայլ անմտորութիւն: «Չերսո» զանէ Բարսեղ ալ. բայց իր օրգայն անուն (Ա. Գ. Բ. ապ. Վեմեւ. էջ 157) գրեւով «այսմ» թանոց օր կոյն յերսո, որ է ինչպէս Բարսեղ եւս. հմտոս. Նայ ի Բարսեղ գրածը՝ «Բարսեւ» (βομβόλιος) նիթիէ է մտադրուի կերպարոյն եւս. (սես ԴԲ. Ա. 1082, Բ. 478.) ինչպէս ասանցն եւ շատ սերերներն կը անուանի Նախիկը «Կերպար», ալ նայն իմաստով կը գործ-

ժամանակը ճշգրտելու կրնայ նպաստել նաեւ հայ թարգմանութեան վերին սոցը (կրք 1858): Պիտիւրէ հաս կը մայրէէ Հերակիւն եւ իր օրգը համար՝ «Անցք գիշնամութիւն սորա քայրիվ կրկնիցն, զպս ունելով հաւասարիմ յաղթանակ. երկորդ յաղթութեանս արժանուորի ի վերայ թշնամաց, եւ զյայտ անյայտ բարբարոսս է հուք քոտելո՞ւ եւս. վերջին «ի հուք դատել» բառերն արդէն շինս այժմ՝ հայերէնին մէջ՝ յարակի բարբ վերջարանով (սոց 1859—1910.) բայց ասոր սեղ կուարտի հայն այսպէս՝ «Եւ զյայտ անյայտ բարբարոսս է՝ ոչ ստորոջ» եւս իրաւումն սոքոտելո՞ւ բարս, Հրատարակիչն իրաւամբ կը նշանակէ որ «ի պարագայեց ժամանակին արտեմեղալ թարգմանն, կամ գտէ այլ եւ ի նախկին բարբարոսաց անոր, յաւելու զերձականն ի օրտին ի հայրմոս»: Եթէ «Հագարացիք» անուկ մտք առնուի՞ց կրնայ նպաստել ժամանակը ճշգրտելու, սօշուով օրինակի համար Բուզանդի օրերը կամ նայն ժամանակները: Միայն թէ հաս ալ կրնան ինչիմեքն ելլել: Թարգմանչէն է ոչ ստորոջ» եւս զրդէ մը, կամ նայն իսկ մի գուցէ արդէն յոյն օրինակէն՝ զոր հայն առջեւն սներ: Պիտիւրէ ինքին անշուշտ չէր կրնար Հագարացիքն այս ոճով յիշել: Բայց իրմէ քիչ մ'եղարն յոյն գաղափարողները նուազ պատմաաշունէին նոյնպիսի մայրմանք մը ներուածուալ քան նոյն իսկ Հայք՝ իրենց շարժով: Եւ կարծես այսպէս կեղծ բլլալու է, մայրմանքը նաեւ յաւելուալիս մէջ Հերակիւն եւ իւր յաղթուալ սորդանք բլլալով՝ «Եւ զՀագարացիքն եւս իրաւումն ընք սոքոտելո՞ւ»: Բուն հայ մը վերջին բառերը կցելու պատմամո՞ւսն ենուալ չէր: Թողուիք այն պարագայն ալ որ՝ «Հագարացիք, անյատուկ ոճով կը կոչէին Հայք սուրիշ ազգերն ալ. եւ այս՝ աւելին ուշ ժամանակ մը կրնայ ցուցրինէլ նոյն յաւելուալին ներմուծուելուն:

Այսպէս կամ այնպէս գոնէ մերձաւորապէս ծանօթ են այն գարերն՝ որմէ յուսու է արմե Եսթը չէ հայ թարգմանութիւնը, գարքն Ե—Ժ. Պիտիւրէ Ե. գարուն սկիզբը գրած է, իրք 628ին: Հայ թարգմանութիւնն ամենէն կանուսն նոյն գարուն վերջերէն կրնար բլլալ. բայց ըստ երեւութին թիւ մ'աւելի ուշ բլլալու է: Տեսուարք օր շատ տարբեր յոյն օրինակէ մ'ունք հայն իւր առջեւ, երբ թարգմանիկ սխաւ. օրինակ մի որ արդի ծանօթ յոյն օրինակներէն շատ կը շեղի՝ մերձեւայլով աւելի անոր զոր սլաւ թարգմանն ալ գտած էր ԺԴ. գարուն: Այս ամէնը. եւ յատկապէս նմանուհնչման ընթերցումնց շատ մը չիթնութիւնը, որոնց համար՝ ալ բուն յոյն օրինակին մէջ արդէն այնպէս կը գտնուէին, կը ցուցանէ որ Պիտիւրէսը քրիւն վեր բառական ժամանակ անցած էր, եւ սկզբնաբար ձեւաբար զբուն յոյն բնական ընթերցումն ունեցած՝ չեղելով ձեւաարքէ ձեւաաղիբ, կրնով արագութեամբ թիւններ եւ նմաններ: Անկէն թիւ գոնէ զար մը գնելով այս ամենուն միջեւ հայերէնի թարգմա-

անեն: Իսկ Կարկերակ, յետոց չով միայն կայ. ՀԲ (Ա. 279) կը յիշէ կազմակառուար, Կարկերակ եւ Գանուարս:

նուիրն, առնեն կանուխ հասած կ'ըլլանք Ստ. Սիւնեցոյ օրերը՝ Ը. գարուն սկիզբները:

Միւս կողմէն հայերենն ապահովապէս քայուի թւանք Թ. գարուն, երբ աղէն կը գանձնը որ ծանօթ է հայ մասնեկարգի: Առտի թարգմանութեան համար կը մնան իբր Ը—Թ. գարներ, զոր առջի եւս ամբողջիկ էւ ճշգրտել շնքը կրնար առայժմ: Բայց անշուշտ անկարելի պիտի չըլլայ առջի կը ճշգրտել, եթէ ոչ բախտով մը նոր ձեւագրի մը գտնուելովն որ պահած բլլայ յիշատակարան մը, քանի որ աստիճանաբար կ'ըլլաւ Ը—Թ. գարուց հայ գրականութիւնն, ուր անշուշտ կարելի պիտի ըլլան քանի չհայ Պիտիգոնայ ծանօթութեան եւ գործածութեան հետքեր: Թ. գարնն էւ անկէ ետքը բուսական առատ են այս հետքերը, նոյն իսկ աչքի առնելու ակնհայտով միայն շէր (չայտիցը. Բուսագիտը), ուր նշանակուած են Պիտիգոնայ Գաստակինն ստույթիւնքն էւ ամբողջ համեմատականք միւս հայ մասնեկարգը թով: Ար շինանքը՝ յարգը քանի մը համեմատութիւնք միայն պատահաբար մեր աչքին հանդիպած են յիշուող սողը, եւ միայն՝ Վենետիկայ Հաստակարանի կը վերաբերին: Ամբողջական այժմ հրատարակուած ըլլալով՝ համեմատարար գիտինն է ամբողջ համեմատականքը փնտռել բովանդակ հայ մասնեկարգութեան մէջ, ձեռնարկ մը՝ զոր սերիշներու թարգմ. ստիպուած ենք:

Առաջնաստիպուած են միայն Վարդանայ համեմատականքն, եւ այն՝ Սուքրեանի երկրորդ յօդուածին մէջ, զոր վերը նշանակեցինք: Վարդան

իւր Առտուածաշնչի Գեթիտութիւնը յօրինած է քաղցելով Բարքը, Փիլոնն, Առտուածարանն, Արեւը, Եղիշէն եւ արիշներն, որոնց անուանքն ալ առօրեարար նշանակուած են լուսանցքի վրայ համեմատութեանք: Բուսական տեղ կը գտնենք նաեւ "Պիտիգոնայ համեմատութեանք, եւ ստուգի: Պիտիգոնայ համեմատութեանք են այն տեղերն՝ առջի կամ նուազ պատարութեամբ յառաջ բերուած: Չատնքը մի առ մի յառաջ բերած է Սուքրեանն եւ համեմատանքը, զորմէ կրկնած է այժմ Հրատարակիչն այժմ ծանօթութեանց մէջ: Բայց երբ Սուքրեան միակ օրինակ մը գործածելով՝ բուսական տարրեր կը գտնէր Վարդանայ բնութեցումները, Հրատարակիչն այժմ կը նշանակէ Վարդանայ շորս ձեւագրաց բնութեցումներն, որով շատ տարբերութիւն կը վերցունի, Վարդանայ ձեւագրաց միայն թմբ միւսին յատուած ըլլալով, եւ ճշ Պիտիգոնայ այն օրինակին՝ զոր Վարդան գործածած էր: Այս շորս ձեւագրիւնքն է Արեւեկայ Մասնեկարգարանի օրինակները, որոնց կրկնողը՝ Թ. 999 (A) եւ Թ. 155 (B) բարդեր են, եւ երկուքը՝ Թ. 503 (C) եւ Թ. 552 (D) նօսրգիր են: Յաջորդաւ կը զննք Պիտիգոնայ եւ Վարդանայ այս համեմատականքը դէժ՝ առ դէժ՝ միմեկմայն իբրեւ օրինակ Պիտիգոնայ հայերենին: Բախտով մ'տանք այնպիսի կտորներ են, ուր Պիտիգոնայ հայերենն ստուգը լեզու մը կը ցուցնէր, համեմատարար առջի պատահելեանք իրենց կարաններէ: Բնագրին հետ մանրամասն համեմատութիւնք տես Վարդանային թով:

Պիտիգոնայ:

- 86 Ո զմտաշարժ երկնի ընտ.թիւն՝ Գեղամէն իմաստագործ ձեռքանցն, Բարձրութեամբ լայնացեալ, եւ այդան հաստիւք խորիտե եզեալ՝, յայնի կառուցեալ Որդու իտրան զգուշնն ձեռք...:
- 95 Գեղամայայտը սրտանութեամբ ան ստաց
- 97 Լուս սղառարար սկիզբութեան անուս թիւնն է. կամ՝ զուշ կհատուուր՝ հեղի օրինական՝ Բարձրացեալ է վեր կոյս եւ կորացեալ:?
- 100 Կամ ըստ նմին է վայր բերմանն. Գանձանութարար շարժութեանցն Ի ներքուս կուսէ այլ կ'ուս թայուցեալ...:

Վարդան:

- 86 Ով մտաշարժ երկնի ընտ.թիւն (DV ընտ.թիւն) զեղամէն իմաստագործ ձեռքանցն, ըստ բարձրութեան եւ խորութեան լայնացեալ հաստիւք (D անհատիւք. A եւ CV անհատիւք) խորութեան (AC սարսիտեալ յայնչի B խորութեալ յայնչի), յայնի կառուցեալ:
- 95 Գեղամայայտը (B զոր նախահայտը) ան ստաց ընդ ստոտ անուսը՝ զուշ կհատուուր հեղի (D և... ինչի, օրինակաւ. Ի ներքուս կուսէ այլ կրկնի թայուցեալ. (AC այլ եւ Ի թայուցեալ C և... Գուշ կհատուուր հեղի. կայիւք փոխի յեղեալ կիսին շարժական ընտ.թիւնն.)

1 888 յատկապէս "ԲՊ", 1875, էջ 254-57:
 2 888 հոսե մը Մտա. Թ. 229, զոր մանրամասն նկարագրան ենք "Գուշուք", 592-98. Պիտիգոնայ ալ նշանակուած է հան քանի մ'անգամ: Մեր ձեւագրին ընթերցումը կը նշանակենք V համեմատութեանք:
 3 888 Գեթիտութիւնք ստեղծեր՝ 85, 221, 254 263, 945-47, 950-59, 977, 983, 1035 եւ 1320. - Թարգմ. համեմատութեանց մէջ Վարդանայ տեղերը զնառուած են Պիտիգոնայ տեղերուն կարգով. վասն զի Վարդան յառաջի կտուտարութիւններ ջրան է ջարչելու ասան: Մեր ձեւագրիւք Թ. 229 այս կարգուս ունի. Թ. 180 "Պիտիգոնայ մտաշարժ... ար կառուցի զմար" (ու Պիտ. 85-89, 95, 97-102, 108-9, 125-27, 132-34) - Թ. 170 "Պիտ. "Որ զանոնքն արար ոչ կարօտի յարեգակունտ ան զլուս լուսնի" (= Հմտ. Պիտ. 246 "Ոչ երբ Թե կարօտ զուով լուսայ ասարի են), այլ զի գեղեցիկ զնիկ կարգ, զնառուս արար մեծի ըսհնն" (= Պիտ. 248-51) Զարեգակն ասան... զմտան սկիզբայ. (= Պիտ. 217, 220-22) Արդեւ զի մեծ ստաց նշուցեմ... զանրանեացն աղապ. (= Պիտ. 255-57) Ի ասան յայտիկ... ընդգիտանեցուցի. (= Պիտ. 263-85) -

Թ. 209. "Պիտ. Ինչ մարքի զաղա... եւ ոչ սխտանայ" (= Պիտ. 945-58) Վերինն շատ աղապալ ընթերցումներով է մեր ձեւագրիւք (V): Միւսները՝ որչով կը տեսնենք՝ մեր ձեւագրիւքն են որոնք "Պիտ.", լուսանցեալ:
 4 Վենետ. (Հաստակարան հրատարակիչ) "Ով մտաշարժ երկնի ընտ.թիւնն"
 5 Վենետ. "ասարիտ.", որ անցած է նաեւ Վարդանայ AC ձեւագրաց "ասարիտեալ", ՀԲ ա' (Թ. 700) քրտն է "Պարիտի, ըստ մի իբր համազօր "խորութեան, ըստիւ. եւ ըստ ի Պիտիգոնայ այս տեղէն կը յիշէ "Պիտ. Արացն երկուս անգամ, եւ նոյնպէս "Գեթիտութեան, երկուս անգամ "ասարիտեան, ընչ գործածած: 888 նոյն տեղը՝ Չնիք գիտեր ի՞նչ կապ ունի այս ասան իբրտար հետ, ուր միւսնայն սխալագիր ձեւը կը տեսնուի:
 6 Վենետ. "...անխորտիկ թեման անուս թեման"
 7 Ըստ "կորցուեալ" (ՄՍՐՍՄԱՅՄԱՅՄ) անին ար գրուածութեամբ բուրբ ձեւագրիւք. իսկ քիւ ճ'եղարք (տալ 105) "Ի վեր ամբանայ եւ իտրոնայ է վայր", (= βαθύνεται κάτω) ակի Վենետ. գործեալ "կորցուեալ է վայր",

Պիսիդէս:

- 106 Այսինքն փախչի եւ շարժիք կայ թայ: կայս զարժում թիւնն ունի անհասարար...
- 125 Ոչինչ է որոս չափ բայց անչափութիւն...
- 132 Քանչէր մեծ է որպէս Աստուծոյ փոքր սխիւտ. կամ զնայս յարուցեալ որս յառնան ոչ զչի, Մինչև զայարեացէ որ կառուցն զնա բան...
- 217 Ո որ զսկսոյ զայս զարեպանն ստացաւ...
- 220 Չհասարակաց ակն, զգեղեցիկն բեր, Չամենայնի կերպերին հուր, յարժամ է ներքոյ երկրի է զերէր: Իսկ գեր է վերոյ զքան զերկիրս մշակ առ ընդեան...
- 248 Այլ որպէս զի կարգ զննի ստացուածոցս Գեղեցիկ կարեաց եւ իմաստուն իշխանութեան:
- 260 Ձու լինել կորոս զանի:
- 261 Չունարդ պայտանութիւնն անկն է ներքոյ...
- 265 Որպէս զի լինի խառնումն ինչ՝ որպէս յամուսնութեան: Եւ լինեցեալ՝ առ է ծնունդն երկրոցունց Գեղեցիկ ծնունդս ցուցցէ զգերեաննցն աղայս...
- 268 Որպէս զի այնպէս այս որպէս առն է Անխախտ ցուցցն, չորից անցն օրինակաւ:
- 265 Առեալ է ներքուստ հաստատութեան ընդգիտանեցուց...
- 944 Որ Գաղիկոս քաղաքին մարտէ զախոս
- 915 Որան տերևում էր զիցի, Չամենայն պատանիքացն նովա քրքեալ: Եւ ինչ վարուն ոտի զարկեալ լինէր ստացուեալ, եւ մարտէ զախոս: Իրաւոր տերևում կարգուց մարտագործ
- 950 Որպէս փախէ զմարտ սյրեցաւ: Իսկ զգայար սեղ կերակր շա՛ն Չարայիս զախոս տեւ մարտոյ: Եւ զայլք զհող, նապաստակք զնդուուս, Առիւծ՝ զկապիկ, եւ չառ՝ զգորտ:
- 955 Իսկ նախագջ զամենայնի անգամունին կերակր՝ է բաց թըքանն զհալաութիւն: Եւ առանց Ափիզիկոյ՝ աղբորակ ստատոց՝ Արաբիլ ուսէ զքան, եւ սչ սխտանայ:
- 959 Որտեմ շնէ կատարկէպան ընտրեալ
- 960 Ինքեզն շունչ ընդ ուրեղանք:

Վարդան:

- 108 Այսինքն փախչի եւ շարժիք կայ եւ թայ:
- 126 Ոչինչ է որոս չափ, բայց անչափութիւն. Մեծն Աստուծոյ փոքրիկ սխիւտ. Գնալով (V սխիւտ զուր) ոչ զարարէ: Գնելէ զայարեացէ բան՝ որ կառուցն զնա. (D զայարեացէ զըրանն, B եւ չառ. եւ զայարեացէ զնա բանն):
- 217 Չարեպանն անմէ Չհասարակաց ակն, զգեղեցիկ բերն (A զհասարակաց ակն, D զհասարակաց գեղեցիկ բերն), զամենայն կերպերին հուր (B V զամենայն կերպերին հուրն), զմեկն առ ընդեան (D զմեկն) եւ զմուսն զերեքոյ:
- 248 Այլ զի զգեղեցիկ զնիցէ կարգս, դրանուս որդ կարոս (V շունի՝ կարոսն) մեծի զահիս:
- 255 Որպէս զի լինի որոս նշուլին խառնումն ինչ, որպէս յամուսնութեան (D ամուսնութեան), ծնանել էւ սնուցանել զգերեաննցն աղայս:
- 263 Ի տանս յայտնի կառուցեալ է շորից սեանց է ներքուստ հաստատութեան ընդգիտանեցուց:
- 944 Բազէ զամենայն ալայն սորէ զառն տերևում էր զիցի. (Նշույնս եւ ծիծառն զխառարար ակն ծագուցն, րհ 1318): Ինչ՝ զայար կերակր կարգուց մարտէ զախոս, եւ զարին փայրիկ այծի (A C ընտան. V ստ վար, ուստ զայրեացն մարտէ փախէ զնիցէ ուստեղ շուն՝ զայար սեղ աւտեղով՝ ընկնուս զեւս մարտն զայլք հող աւտեղով՝ եւ նապաստակք զնդուուսն, առիւծ զկապիկ, եւ չառ զգորտ. Նախագ զախոսանն (D չառ. զամենայն), եւ արաբիլ ուսէ զքան եւ սչ սխտանայ:
- 959 կատարկէպան (A C կատարկէպան, D կատարկէպան) թալան է. որ իսկ վարդանայս, զհուր բերա-

է Վենուս. «Այսինքն շարժի (փի. «փախչի», = զՄԵՆՅԵ) եւ շարժիք կայ թայ», Հմտ. առջ 178 եւ վերջ:

է Արդեոս Անտանոց օրինար. իսկ Վենուս. «Կափախարիսն զարդ (առ ոչ քան զօրոս), զոր արգէն սեան է Արդեոս, եւ այն ըլլաւ է թարգմանին դրանն ալ: Նշի բանն ունին նաեւ Աստուծունչն զիցի՝ Իմաստ. ԺԶ. 25. (անս նաեւ ՀԲ. Ա. 62):

«Պար է վերոյ քան զերկիրս ունի ուղտութեամբ Վենուս. (ՆՔԺԺ ԺԷ շին յիշ.) իսկ Անու. օրինակ փախմամբ՝ Իսկ փիլի է թույ քան զերկիրս, եւն:

«Ստացանայ այս նշանս որ ընթերցանն մասին կ'ընէ Ուրբանոս ('Իրմ' 1875, էջ 256) «Իտ որ Համարիչը Արգեանս յայն ընտրեան անփայլակաւ թարգմանած ըլլալուն փառս զանէ, ուս զայն տիր մնն օճարս ըստ ընտրեան Ձու լինի՝ կարգաւան կ'ըլլայ տիր մնն օճարն եւ թարգմանած դիւանուն: Ստացան սեղ լինի անտանին ստացուի մի կուսն, եւ Արդեոս ոչ լինի այն ընտրեան փախէ զերկիրէս, ալ հայերենն, ինչպէս արգէն Համամասութիւնք զը ցուցնեն: Արգեանայ «դիւանուն արար կարոս (փի. «չառ լինել կարոս, եւն) պարզակուս փառ զըրու թիւն է, չիթիմամբ Պիսիդէսայ յալբար առին «Կառուսարար պաշտպանութիւնն, եւ ըստ էր զըրու Արգեանն ըսած է չիթիւնայ ինքնարկան ըլլալ թէ ինքը Արգեանն ըսած է չիթիւնութիւնն թէ իւր քրոջն Հնարչն քրէն մը: Թամանայ զիպս արգէ ըրուր ձեռագիրը փապէս պահած են նայն չիթիւնուս ընթերցուել:

է Արդեոս որ. Անու. իսկ Վենուս. «Եւ լինեցեալ է ծնանել երկրունց զգեղեցիկ ծնունդս. զգերեաննցն աղայս առեալ զուսնն Անու. «առեալ շունիկ» ընթի փախայ, եւն:

«Վենուս. «... իբրեւ զառն փ մեծ, եւն:

«Մարտեան (անդ՝ էջ 257) «Եւ Նուս՝ յայն իւրապոք, այս երկու բառից նման զբու թիւնն խորանելով կամ թարգման կամ Արգեանն, Ուրիչն է առաջինը: Արգեան պարզ օրինակած է նայն սխտանայն, զոր չէր կրնար ալ իմանալ, բայց փայն կ'էն յայն ընտրելը Համամասար: Բայց ինք յայն ընտրելը չունէր ունիւ. ալ Հայերենը: — Այս ամբողջ մտող (944-58) շատ սպասաւ ունի V կամ մեր ձեռագիրն, սպեղն՝ «Գն. ինչ մարտէ զառոս արեամբ զայրենի այծի, ուստն զայրեացն փախէ զնիցէ ուստեղ, շուն զառար սեղ կերակր՝ ընկնուս զեւս մարտէ, զայլք հող, նապաստակք զնդուուսն, առիւծ զկապիկ, եւ չառ զգորտ, նախագ զախոսանն, եւ արաբիլ ուսէ զքան եւ սչ սխտանայն:

«Շատ ինչպէս կը տեսնուի չիթի «Վարդանայեցոյ մեկնարանութիւնը. բայց կայ սորիչ սեղ մը՝ առջ 432, ուր Պիսիդէսայ Հայերենը սեւած է 11 ստորէ, որ կը սկսին՝ «Իստ» առեալ կատարկէպան, որ իսկ Վարդանայեցոյ, հրաբերէ բերան, առաջէ զարին է շունչ ստացուեալ, Երկրէն կայ անայ զերեան իւր եւ հայի է կամար: Եւ ի վայր Հայերենը շախարհ զմեկն, եւն: Արգեանս այս առաջը տեսած է:

Պիտիզս:

- Եւ ի խնարհ զհասառն արցոյն շրէ...:
- 977 Եւ փորձիկն հեղու գերակեցիկն՝ ցազանն կրկնապիտակ ապրիման, կատարեալ ցազանն. Բանդի ի քան զայլ՝ քայտ ունի քրեղանն.
- 980 Ուսե զազանն, եւ որդես ընդ խաղաղով՝ Ընդ նասոյն սեղին Արտաքս կամե սղէ:
- 988 Իմ այլ հառ իմն ընտարեալ (որում անուն է արցիլուսն)¹ Սա կերակրի ի Քաջեալ
- 986 Մոյ՝ յաստմունս ցազանին. Եւ ցուցանելով զգուժն որսի բարեկամի, Ի սեզանոյն կերակրոյ զաստեառեալ, Գործամ՝ զհեղուսն մերս տեսանէ՝ շէէ, եւ թեւոքն բաւե:
- 990 Եւ մալոյմքն զարէ, եւ նոյն քան զազանուսն Բարոս կենաց լինի սաստեմանն. Եւ յանգիման զեղանոցն բարեկամս, Որք այն մարտակից լինին ի նեղութեան բարեկամոց Իւրեանց...:
- 1030 Ո՞վ ուսուցանէ զուսուս ասանէ օճակմանն, (որ կայի էնքեհե):² Անարգանք զայլով, առանց սերման, Գիւր ի կոզիցն Չհաստեանն սերմանալ ի աղբի, Բուսուցանէ զուսուս օտար ծննդեալս:
- 1085 Եւ կազմայր լինի ծաղկոյնն. Եւ ոչ խոսելով՝ ասանդէ ընտ. Թեամբ Ինէ սյնել յանցեալ. Մոգուս ցազանն՝ Կոչ լինել զազան ցազոցեալ...:
- 1318 Ուսոյն՝ ասանէ ծիծառն՝ ոչ երեւելով Արցոյ երեքորեայ՝ սոյն,
- 1320 Դասուրէ ինչ շփեալ ընդ բերան...:

Այս համեմատութեանց մասին հարկ չկայ երկար զիտարուծելունը ընկն: Արարան գործածած է ուղղակի հայ թարգմանութիւնը, ոչ թէ բնագիրը, որ արդէն իրենին հաւանական չէր, իւր բոլոր միւս աղբիւրներն ալ հայերէն թարգմանութիւնքն ըլլալով: Գնի երկուսն առջ որ ուղղակի յայն բնագիրն մը թարգմանութեան կարծիք տեսած էին Սուրբանի, այժմ՝ բոլորովին կը մեկնուին, եւ ճիշդ հակասակը կը ցուցնեն: Արարան պահած է մինչեւ անգամ սխալ կամ շփոթեալ թարգմանութիւնքն, ինչպէս «նա» (փխ. «կարագը») զգորտը, եւն: Իրեն ինքնուստուսկ երեցանք՝ «չեւնաւ» արտ:

¹ Հար. արարանն է իրաւոր՝ «երկուսորից ցազանն», Օրինակն էր «գերակեցիկն», Գոյնն է՝ նՅՐՈՃԵՐՕՐ ԹՅՐԱՅ, բառակոչ՝ «իստաստար», նոյն իմաստով. այսինքն՝ երկուկենցալ:

² Գառնուսան լուսանցարու թիւն մին է հայերենին. յաւերանն օրեւէ անուս լուսի հաս: Հայ լուսանցարէր Փրեանն գրեւր «հասան» անուսը. (տես ՆԻ, Բ, 898.) Արարան ասանելով այս կամ ինչպէս միւսները թէն «արտաստարուս» ձեւով, կը ցուցնէ որ իւր գործածած Պիտիզոս օրինակն արդէն լուս հին զազամբող մին էր, կեր հայ բնագիրը յաւերաններն ընդունան էր որ արագուստ:

³ Նշանուսը է յաւերանս անով որ լուսանցարէր յայն բնագիրը համեմատած ըլլաւ: Եւ, ուր կը գտնէր տիր նշանըս, զոր թարգմանութեան փոխարէն էր պարզապէս: Բայց լուսանցարէր կրնար նաեւ Բարաքէն գիտեալ նշնը. (տես ՆԻ, Բ, 880) «նեքեդս», Արարանայ՝ «անքիւսն», նոյնպէս ապա աղ է:

⁴ Էշփոթութիւն մին է՝ կրէն ոչ զրոյս ապաւազութիւն՝ Արարանայ բուրջ թէ՛ «անքիւս», որ իսկ իւրեւորէր:

Արարան:

- Նոյն յերկիր առաւել, զի մի Քասանցէ զպք ի կենդանաց:
- 977 Եւ են որք խորամանկութիւնս ունին. Իրեն զհեղուսն ցազ փայրիկ, որ ցառալ ի քան զգերակեցիկս (Ա գերակեցիկս) ցազանն, մասան էւ ուսե զասանայն փորտիսն, եւ ընդ նասոյ սեղին ի քուրս կանէ:
- 983 Եւ հասն արքոս կերակրի ի մոյ՝ որ մոյս յաստմունսն հիւ ցազանն, եւ բարեկամութիւն կուլան ընդ նաւ՝ Կէէ. եւ թեւահասնեալ (Թ թեւահասնեալ) փայրէ, եւ մալոյմքն զարէ: յասանի՝ արց մեռանան զեղանս սերեկացն:
- 1030 Զուկն անքիւս (Թ սերիւս, Ը սերիւս), որ կայի իւրեւորէ, արմայնս ոչ անելով, բայց մոյսն գլուխն եւ մերկ կոզերս, ուսուի կուտարանեալ (Ը կուտարանեալ, Բ կուտարան) անէն էւ ասան ցառալս: Ուրեմն հաստար է (Բ հաստար է) կին ի կոզէն Արամայ ստեղծեալ...:
- 1818 (Բարդ զասանցալ ալայն արբէ... երգիկ. տ. 944) Նոյ՛ պէս եւ ծիծառն զխաւարեալ անի մաքոցն՝

կարտ մեծի ջահին, ոչ թէ է այն բնագիրն մը կ'ենթադրէ. այլ ընդհակառակն խաւարանութիւն մին է հայերենին կրկին առեղբունն՝ (250) «Զուս արար կարտ ջահին (251) զիստարուց պարտանուութիւնս, եւն: Արբին բարբ քանն է որ լուծուան է «չեւնաւ» արտ» բառերուն: Արարան մինչեւ անգամ արդէն արագրեալ եւ լուսանցարու թիւններ անեկող հայ օրինակ մը տեսած էր. իրեն ջով կը գտնէր հայոց լուսանցարի-յաւերանուսները՝ «կանտրիզիս» որ կայ ինքնուստարոսն, «Հաւ... արտ մասն է որտիւն», «սմականն որ կայ ինքնուստարոսն, ինչպէս արդէն նշանակեցինք: Իր օրով հայերք տեսալ մ'անուս նեքեդի. մին Պիտիզոս պլլարանութեամբ բաւ է թէ նոյն օճակի անարան ըլլալով եւ կոզէն մոյսն ծնանելով՝ «իւրեւոր լինի (= ՈՒՍՈՐՈՄՅԵՐՕ յնչեսն) ծաղկոյն, եւն: Ինչպէս նշանակած էր արդէն Սուրբանն (տե՛ք էլ 257.)

«Պիտիզոս հայ թարգմանն չիփոթիս մ'ըտն է գրելով Եւ այլ համար՝ լինի զարցիւր փոխաբերութիւն», որ յայնն է՝ «πλευράν γενέσθαι τοῦ βίου (Մին տօ՛ս γένουս և այլ) λὸχ εὐχέραια, այսինքն՝ «Կոչ լինի զինեալ (Մին լուրդիւ) Ինքուսուս», Թարգմանը չիփոթան է լոչուս (նշանել եւն) եւ լոչաւս (գտան փորիւ, նեքեդ, որմ անուսալ «գաղանալ») Օրինակն ալ հաւ առաւառ է՝ կարգալով «... զարցիւր փոչիւ», Արարան իմաստը մոյսն առն է «կին ի կոզէն Արամայ ստեղծեալ»,

«Արարանայ ջով այլ կուրջ բուն վերն էր, կից ուրբէ հասրէ մը, տես 944: Այն առջ մեր օրինակն կամ V լուսի այս ամբողջը, ինչպէս նշանակեցինք, սկիսելով 947 աղալով:

երկնն ըստ այսմ՝ արդէն բաւական մաշուած էր դարբերու ընթացքով: Միւս կողմանէ Վարդանայ նպատակը չէր Պիտիդայ բնակիչը մեկ պահել, այլ միայն իւր նպատակին յարմար գործածելու ստի պատուութեամբ վարուած է, յաճախ քաղելով միայն, առանց բնակիչին կարգն ալ ամեն տեղ պահելու: Այլագը չէ վարուած արդէն միւս բնագիրներուն հետ ալ, զորոնք նոյնպէս գործածած է: Վարդանէն յառաջ՝ Ն. Լամբրոնային ալ յաճախ գործածած է զՊիտիդէն, աչքի առջև ունենալով՝ ինչպէս ըսինք՝ նաեւ միայն Վենետիկ Հաստակոտորին համամատականքն: Միակ օրինակ մը բաւական է ապացուցանելու այս կէտը: Պիտիդայ ա իւրեր (տող 242—3) «Որ զարտաշահ Մուսի յարեգական հրահայտութեան կենդանախարուկն ալ», յառաջ կը ընրէ Լամբրոնայի Սաղոմոն Մեկնութեան մէջ այսպէս՝ «Այլ եւ լուսնի, զոր ոչոր օրն անօրինաց արարիչն, յարեգան խոյնակն յնկարակերտութեան» (տես ՀՔ, Ա, 1085) Ատի արդէն բաւական է, թողով նաեւ ուրիշները՝ Նոյնպէս միայն Հաստակոտորէն զատելով՝ Նարեկացին ալ յաճախ կը գործածէ զՊիտիդէն,

«Գեղանախարուկէն սփռուած է, տես ՀՔ՝ անդ: Կ'արժէ սակայն յիշել Պիտիդայ ա իւրեր «Պատկերէ շնուտ եւ Նիքոմեդոսի»-ի ընծան կոչո Սեմութիւն» (տես ՀՔ, Ա, 662), որ կը յիշեցնէ՝ բաց ի ներկայ իօտքե Պիտիդայ տող 276 «Ձե քի զուցէ Սեմութիւնն իտրախուկն ուսուրի, (պարիչն՝ կիցէն, ինչպէս նշանակցինք): «Հրափայտութեան, համար հմտն. «Սոյնտիմ հրափայտութեան: Մոսիտիւն» — քարէք եւ երկամբ ի ննգակտուութիւն հրափայտութեան իտրաչ» (տես ՀՔ, Բ, 140) Թէ Մարտարոս եւ թէ Սարգսլ Ընծանցի կրնան Պիտիդայ հայերէնն սպասուած ըլլալ:

3 Հմտն. Պի. 95 «Սասնահայոց արտաստութեամբ առ սասն, եւն, եւ «Չղբուն երեւցուցաներ» արու՝ անմարտի է հեռուելէ Նարեկացեայ բնութեանն: ԼՔ. ԳԻ. — «Չայն փառքն որ յիս փնտրութեան ունելոց էր ի սոցանէ՝ Նախահայոցութեանն անու. ԼՔ. ԳԻ. (տես ՀՔ, Բ, 390): Նշելու նաեւ Նարեկոյն, տես ՎՄ՝. — Պիտի. 241 «Չարեխորհ ի շեղելի իւրում փառալէզն» — Լամբրոնայի Մեկն. ՍՄ՝. «Չարեխորհ անխնայ արեւելի փառալի» (տես ՀՔ, Բ, 925—26) 86 տեղ նոյն բանին ուրիշ օրինակներ քիչ մը տարբեր իմաստով ալ, ինչպէս նշանակցինք: Յիշենք սակայն՝ «Չօրէն հոյս մեռաւ փառալէք զըլըրըր ընտութիւն Պիտի» (ՀՔ, անգ.) Ընտրու «Պիտասութիւն», չի թողար քանիւ թէ կապ ունի անի Պիտիդայ հետ:

3 Հմտն. «Նարահայոցաց տղը նկատուայ զպատճապարտեա շարագարտութիւն՝ եւ յորիկեցեր, Նարի ժժը» (ՀՔ, Բ, 390, տես Պի. 95.) — «Որ Արարտեմի միտաշուցեր, Նար. Նար. 15» (տես ՀՔ, Բ, 260) «Լուսաբեր բնութեանց ալ միտաշուցեալ զերկն, որպ մասին ժըրբ իտեպարտ» — Պիտի. 182 «Եւ շիբուլտանիս (տ՞ յարացյծ) արբութեանն երգա», — «Խոտարանեաց քիբուլտանիս անբաւութիւն» Նար. Յ՝-Եր. «Ըստ գրչութեան քի, եւ ըստ անձնագրութեան՝ երեւութեան» Շնորհալի Մեկն. թղթից կիցէլ, աւ ստի Ս. Երրորդութեան մասին Պիտիդայ հեռուելով, ոչ Նարիտան՝ որ կ'ըսէ «Ով կուտանի աշտանակ երեքուրտեան» Ս. Եր. ստի համար (տես ՀՔ, Ա, 680): Նարեկոյն օրիշ նկատ մ'ալ կրնամ է՝ «Համապատման կրգրութեանց... Խոտարանակ զուգակցութեանց», եւն. (տես ՀՔ, Ա, 661) — Պիտիդայ 298 ըսածը՝ «Թափակ անբնէն իբրեւ փորելոյ մուկ, կը յիշեցնէ Վերջ Նարեկացուց «Իբրեւ փորելու է մուկ քամըն Մեկն. Երգ. (տես ՀՔ, Բ, 188):

ինչպէս նաեւ իւր ազգականն Անանիա Նարեկացի՝ Հաստակոտորն զուրս ալ եթէ համամատուի առնողը՝ չնմը ստրակաբար ըստ առատ պիտի գրուուին համամատականքն ոչ միայն յիշեալ հեղինակներու ըով, այլ նաեւ ուրիշներու՝ այսպէս Գ. Մարտարոսի եւ այլոց, որոնցմէ այսմ՝ քիչ բան համամատիկ նշանակուած է ՀՔ՝, որ փոքրիկ պատուիկ մը միայն կրնար գործածել իւր հաւաքման: Եւ թերեւս՝ ինչպէս ըսինք՝ հնագոյն գրութեանց մէջ ալ հեռաքեր գտնելով, կարելի ըլլայ Պիտիդայ հայ Մարտարանութեան ժամանակի աւելի ճշգրտել քան որչափ այսմ՝ կրնանք, երբ գտնէ Շ. եւ Բ. դարերու մէջ անորոշ ծագով ստիպուած ենք:

Այս անկը թողով այլոց՝ որ աւելի պարագայ եւ յարմարութիւն ունենան, կը կենցեք հոս մեր ուսումնասիրութիւնն, որ արդէն մեր ծրարքած մասնախառնական շղջանէն ալ անդին անցուաւ եւ երկարեցաւ աւելի՝ քան որչափ կը բացմանցնէ:

Հ. Յ. Յ.

Պ Ա Յ Ս Ս Ա Ն Ա Ն

ԵՂՂՍՐԵԹՈՒԹԻՒՆ ԳՈՒՍՆՆ ԸՈՂՈՒԸՆՆԻՆ ԵՆԻԸՆԻ ԿՈՐԳՆԳՐՈՒԹԻՒՆԻՆՆԵՐ—ԳՈՅՆՍԳՐՈՒԹԻՒՆԸ—ԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ — ԿՅՈՎ

(Հարսնութիւնն Ի Բերլ.)

Լուսնագ կոչուած առուակն — որ երկու լեռանց ձորերէ՝ հիւսիսեց զէպի Ի հարաւային արեւմուտք կ'անցնի կ'երթայ — երբեքն աւմանեկը, մանաւանդ երբ որ յանկարծական սեղաւարտաբի մը կ'ելլէ, սաստիկ կը բարձրաւ:

Մտերմանն առուանտիրութիւն մը ըստ բան յերևած զիտի հանէ անշուշտ:

1 Պիտի. 87 «Ով մշտաւարտ երկին ընտութիւն, զգեանն իմաստարեք ձեռական, բարբութեամբ լայնացեալ եւ սոյնքան հաստիք իտրեքե եղեալ, եւն Հմտն. սարհ հետ «Նիխաման եւ անարգելի հրաման հարկիտ հարապիտի Ի պարգուտն ի Բարսիլուս յարկին. Անտ. Սի՞ն. այսինքն լիմանիս Նարեկոյն քան Եկեղեցուց. (տես ՀՔ, Բ, 54):

3 Մեկ երկու բան տես ՎՄ՝: Հմտն. նաեւ «Կ հոսից բլրամեն կահահար. Գառ. Ի Թ.», (տես Պիտի. 214 «հոսից», — 207) ՀՔ, Բ, 120) Մարտարոսն որ այնպէս հմտն է բուրբ Պիտիդայ, կ'ես մը որ արժանի է յատուկ առուանտիրութեան — Ռ. րիշեղեն հմտն. Պիտի. 341 «Կառավարելով ժամանակն ետին լըղպայիւք աւուց ըսրբնութեանց, անցուցանելով գինեպաղայ սեան աւելեալ սովորականութեան անուտ անցուցանելով, եւն: Երբ հետ հմտն. Պիտիդայ աշխարհիս հոլովման անուց նման է, որ իբրեւ քանակ սոյլի լըղ շրիք յեղանակից. Յետման (ՀՔ, Բ, 708) — «Սուշըր բանիկ համար (յիմը իմիմոս, ՀՔ մեկն ուղղութեամբ կառուց քեղի.) հմտն. «Կ Յարսիլուս անուկ շարժուի կուրեն սոյլիս. Նարի. Յու. «Կ ստիպակ լըղպայիւք անուկ սոյլի լըղ հմտն. Բա՞լ. Սարժանի Ա. Թ.», (տես ՀՔ, Ա, 302) Երծրուուց իւրեր կը բուցնէ որ ինքն «տանգ», կը գործածէ լիւսնին բարձրուսն իմաստով, որոնք կը բարդարեն: